

FILOZOFICKÉ OTÁZKY LOGIKY (XI)¹

Ján SZOMOLÁNYI

IV.3. Realizmus – antirealizmus

Dummettova kritika realizmu

Otázka postavenia pojmu pravdy je pre teóriu významu kľúčovou otázkou a preto bola vždy v strede záujmu pri debatách o význame. Formuláciu prčín toho javu možno nájsť napríklad u Dummetta [7]. Ten tvrdí, že každá teória, podľa ktorej je význam viet z danej triedy špecifikovaný v termínoch pravdivostných podmienok, je ekvivalentná s doktrínou realizmu dotýkajúceho sa podstaty takejto triedy viet. Realizmus spočíva v tvrdení, že svet je ustanovený determinovane, to znamená, že jeho charakter je nezávislý od akéhokoľvek poznania či skúsenosti o ňom samom. Takže tvrdenia o tomto svete sú nemenne (determinately) pravdivé alebo nepravdivé na základe toho, ako sa veci v tomto svete majú, bez ohľadu na to, či my tento stav vecí poznáme, a teda bez ohľadu na to, či môžeme o týchto vetách vedieť, že sú pravdivé alebo nepravdivé. Podľa realizmu pravdivostné podmienky viet z danej triedy môžu presahovať našu kapacitu overiť, či sú, alebo nie sú splnené. Realizmus možno potom zjednodušene charakterizovať vzhľadom na uvažovanú triedu viet ako tvrdenie, že princíp dvojhodnotovosti platí pre uvedenú triedu bez ohľadu na to, či sme schopní určiť pravdivostnú hodnotu jednotlivých viet.

Dummett namieta proti myšlienke, že význam je opisateľný prostredníctvom realistického chápania pravdy, pretože takéto chápanie ponecháva mnohé vety jazyka mimo našej schopnosti zistiť, či sú pravdivé alebo nepravdivé. Podľa Dummetta transcendentný pojem pravdy nefunguje, pretože teória významu nám musí povedať, čo používateľ jazyka ovláda, keď rozumie jazyku, ktorý používa. Teória musí ďalej ukázať, ako toto poznanie umožňuje hovorcovi odvodit' všetky aspekty použitia viet bez ohľadu na to, aké podmienky určujú význam týchto viet. Podľa Dummetta realistická teória významu zlyháva pri vysvetlení tohto vzťahu medzi vedením a použitím. Jeho argumentácia je nasledovná: Ako sme už uviedli, teória významu nám musí sprostredkovať informáciu o tom, aké vedomosti majú používatelia jazyka L, keď poznajú význam L-viet. Preto táto teória musí byť teoretickou reprezentáciou proпозиčného poznania implicitne ovládaného L-hovorcami. Navyše musí ukázať, ako umožňuje toto poznanie L-hovorcovi používať L-vety. Preto ak sa pravda berie ako základný pojem teórie významu, tak táto teória musí vysvetliť, ako možno spo-

¹ Táto štúdia vznikla v rámci vedeckého projektu VEGA 7031/0041/03 *Sémantická analýza prirodzeného jazyka a aplikácie logiky*.

jiť poznanie pravdivostných podmienok so skutočným použitím jazyka. Požiadavka transparentnosti tohto spojenia je ospravedliteľná dvoma požiadavkami kladenými na každú akceptovateľnú teóriu významu. Prvá požaduje, aby sme dokázali povedať, čo možno považovať za hovorcovo prejavenie jeho poznania významu L-viet. Podľa druhej požiadavky vzhľadom na to, že jazyk je prostriedok komunikácie, význam jeho výrazov musí byť verejný, preto hovorcove vedomosti o používanom jazyku musia byť nielen verejne pozorovateľné v jeho lingvistickom správaní, ale tiež získateľné zo zverejnených kontextov. A to je to, z čoho vychádza Dummettova kritika teórie významu postavenej na realističkom pojme pravdy. Podľa neho nemôže totiž takáto teória splňať uvedené nároky.

Zdôvodňuje to takto: Ak poznanie pravdivostných podmienok spočíva v schopnosti vedieť, kedy je daná veta pravdivá alebo nepravdivá, t. j. rozoznať, či sú pravdivostné podmienky tejto vety splnené, potom je väzba medzi vedením a použitím bezproblémová, lebo tu máme praktickú schopnosť spojenia podmienok významu viet s tou ich aplikáciou, pre ktorú sú tieto vety použiteľné. „Rozumenie vete“ sa takto redukuje na schopnosť rozpoznať, či pravdivostné podmienky obsahujú, alebo neobsahujú stanovenie praktického postupu určenia pravdivostnej hodnoty vety. To znamená, že chápanie zmyslu vety je determinované potenciálnym použitím tejto vety. Vzťah medzi poznaním významu a použitím je tu jasný. No aj tak, ak je pravdivostná hodnota z hľadiska realizmu konštruovaná ako vlastnosť viet potenciálne presahujúca poznateľnosť, čo znamená potom poznať pravdivostné podmienky viet, ktorých pravdivostnú hodnotu nedokážeme stanoviť? Zrejme nemožno spájať pochopenie transcendentných podmienok istých viet so schopnosťou rozoznať, aké sú ich pravdivostné hodnoty, a to práve preto, že ich pravdivostné podmienky sú transcendentné. Vzhľadom na to je každá teória významu postavená na pojme transcendentnosti rovnako ako v prípade realistickej teórie významu podľa Dummetta neužitočná.

To neznamena, že by bol pojem pravdy z hľadiska teórie významu irelevantný. Podľa Dummetta je však treba tento pojem revidovať. Pravda sa má považovať za výsledok *verifikácie* procedúr, ktoré používame pri stanovení pravdivostnej hodnoty. Chápať pravdu takto znamená odmietnuť realizmus.

Dummett navrhuje alternatívny pojem významu v termínoch verifikácie, ktorý vyžaduje nový, *antirealistický* pojem sveta. Ak pravda nie je nezávislá od nášho objavovania, musíme chápať svet ako náš výtvor alebo prinajmenšom ako niečo, čo vzniká ako reakcia na naše skúmania. Verifikacionistické námietky proti pravdivostno-podmienkovému pojmu významu majú takto ďalekosiahle metafyzické dôsledky. Preto si Dummettove argumenty proti realizmu v teórii významu vyžadujú hlbšiu analýzu.

Dummett tvrdí, že filozofické otázky významu možno najlepšie interpretovať ako otázky *porozumenia*. Tvrdenie o tom, v čom spočíva význam nejakého výrazu, musí byť pochopené ako tvrdenie o tom, čo znamená poznať jeho výz-

nam ([7]). Ak teda pravdu považujeme za kľúčový pojem, potom podľa teórie pravdivostných podmienok poznať význam vety znamená poznať podmienky, za ktorých je táto veta pravdivá. Ale čo to znamená *poznať tieto podmienky*?

Podľa Dummetta, každá teória významu, ktorá považuje pravdu za základný pojem, sa skladá z dvoch častí: a) z teórie referencie spojenej s teóriou významu a b) z teórie zmyslu umožňujúcej pochopenie rôznych lingvistických činností, ktoré možno vyjadriť pomocou viet.

Jadrom časti a) teórie významu, ktorú Dummett nazýva teóriou referencie, je teória pravdy pozostávajúca z indukzívnej špecifikácie pravdivostných podmienok pre vety uvažovaného jazyka. Je lepšie hovoriť o teórii referencie, lebo zatiaľ čo jej teorémy budú určovať pravdivostné podmienky pre vety, jej axiómy týkajúce sa individuálnych slov budú označovať referencie týchto slov. Okolná (the surrounding) teória významu špecifikuje to, čo hovorca vie, keď ovláda teóriu referencie usúvzťažnením hovorcových praktických možností s určitými propozíciami tejto teórie. Táto charakteristika teórie významu ukazuje, že poznanie pravdivostných podmienok nie je všetko, čo hovorca vie, ale je to všetko, čo hovorca ovláda v spojitosti s istou danou vetou, pretože zvyšok jeho vedomostí tvoria všeobecné princípy umožňujúce odvodiť všetky aspekty použitia vety z jej pravdivostných podmienok. To ukazuje, ako sa majú veci s každou teóriou významu, ktorá predpokladá existenciu jedinečnej črty nejakej veci, v tomto prípade jej pravdivostné podmienky, poznanie ktorej umožňuje pochopiť význam vety ([7]).

Teraz sa natíska otázka, či výber takéhoto pojmu pravdy za ústredný pojem teórie významu je správny, alebo či treba použiť nejaký iný pojem. Podľa Dummetta pokiaľ prijmeme predpoklad, že ovládnuť jazyk znamená naučiť sa, čo to znamená pre každú vetu jazyka byť pravdivou, potom musíme dokázať stanoviť, čo znamená vedieť, že veta je pravdivá, bez predpokladu prioritného porozumenia vete. Pri inom postupe sa z teórie stáva kruhová teória. Samozrejme, že v mnohých prípadoch môže byť význam vety daný v čisto verbálnom zmysle. Ale v takom prípade je hovorcovo poznanie pravdivostných podmienok poznaním explicitným, t. j. hovorcovo pochopenie jazyka spočíva v jeho schopnosti určiť význam vety pomocou iných slov, teda ekvivalentnými vetami toho istého jazyka. Preto zvládnutie viac či menej primitívnej úrovne jazyka takto vysvetľovať nemožno.

Ťažkosť v tomto prípade nepredstavuje otázka, ako špecifikovať hovorcovo rozpoznanie, že pravdivostné podmienky vety sú splnené, lebo dokážeme vo všeobecnosti nájsť spôsob reprezentácie tohto rozpoznania. To nás ohraničuje na prípady, keď je otázka pravdivostnej hodnoty vety prakticky či principiálne *rozhodnutelná*, teda na prípady, keď hovorca má efektívnu procedúru, pomocou ktorej v konečnom čase dokáže rozpoznať, či je daná veta pravdivá, alebo nepravdivá. Ťažkosť spočíva v tom, že prirodzený jazyk je plný viet, ktoré nie sú efektívne rozhodnutelné ([7]). Kvantifikácia cez nekonečné alebo neprehľadné oblasti, spojovacie kondicionály a referencie na neprístupné priestorovo-časové

oblasti sú príkladom situácií, v ktorých niet efektívnej procedúry na určenie toho, či sú pravdivostné podmienky uvažovaných viet splnené, alebo nespĺnené. Pre každú takúto vetu môžeme skúmať spôsob overenia jej pravdivostných podmienok. Problém je však v tom, že nemôžeme zrovnať schopnosť rozpoznania splnenia alebo nespĺnenia podmienok jej pravdivosti s poznaním toho, čoho sa tieto podmienky týkajú.

Problém, o ktorý tu ide, predpokladá teóriu významu formulovanú ako kos-tru teórie referencie vytvárajúcej jadro teórie. Úlohou teórie významu je spájať jadro teórie s hovorcovým zaobchádzaním s jazykom. To, čomu sa hovorca učí v procese učenia sa svojmu jazyku, je istá praktická činnosť, ktorej súčasťou je potvrdenie pravdivosti alebo nepravdivosti vety. Preto to, čo hovorca vie, to, čo mu umožňuje používanie jazyka, sa musí prejavíť v jeho praktickej činnosti. Ale znalosť podmienok, ktoré musia byť splnené, aby bola uvažovaná veta pravdivá, nie je čosi, čo by mal hovorca dané, ani nič, čo by sa priamo prejavovalo. Takže hoci v niektorých prípadoch možno pripísať hovorcovi znalosť pravdivostných podmienok, v kritických prípadoch sa to nedá, takže ak sa o to pokúšame v pojmoch poznania pravdivostných podmienok, nemožno dosiahnuť skutočne vysvetľujúci opis ovládania jazyka hovorcom. To je hlavná Dummettova námietka proti teóriám založeným na realistickom alebo transcendentnom pojme pravdy.

Ukazuje sa tu úloha odpovedať na otázky: Čo to znamená poznať pravdivostné podmienky vety? Je výber pojmu pravdy za centrálny pojem teórie významu správny? Dummett navrhuje objasniť najprv, čo to znamená pripísať nejakej vete pravdivostnú hodnotu. Tvrdí, že princíp, ktorý označil ako „princíp C“: „Ak je veta pravdivá, potom musí existovať niečo, čo spôsobuje túto pravdivosť“, je základnou ideou korešpondenčnej teórie pravdy a je pritom regula-tívny v tom zmysle, že pri výbere pojmu pravdy pre rôzne triedy viet usudzujeme na charakter reality. Teda nie tak, že by sme riešili najprv problém, ako sa majú veci vo svete, a na základe toho určovali, ktoré vety sú pravdivé, ale práve naopak. Podľa Dummetta sila princípu C mizne, ak uvažujeme jeho zdanlivé porušenie, ako je to v prípade kontrafaktuálov pokladaných za pravdivé napriek tomu, že neexistuje nič, čo by sme mohli akceptovať ako podklad ich pravdivosti. Dummett spomína príklad teologických tvrdení o správaní sa bytostí obdarených slobodnou vôľou, ktoré Boh mohol stvoríť, no nerozhodol sa tak učiniť, lebo vedel, ako by sa správali. Mnohí namietajú proti takémuto chápaniu argumentujúc, že neexistuje nič, vďaka čomu by boli pravdivé. Táto námietka smeruje k tvrdeniu, že kontrafaktuál nemôže byť „holo pravdivý“ („barely true“), t. j. nemôže byť pravdivý bez toho, aby existoval nejaký iný výrok neob-sahujúci konjunktívny kondicionál, v dôsledku ktorého je uvažovaný kondicionál pravdivý ([7], 89).

Na základe čoho by mohol niekto predpokladať, že nejaký kontrafaktuál môže byť holo pravdivý? Bude to pravdepodobne na základe jeho presvedčenia, že je logicky nevyhnutné, aby bol pravdivý tento kontrafaktuál alebo jeho negá-

cia bez toho, aby nutne existoval nejaký podklad toho typu. na akom sa obvykle zakladajú tvrdenia o pravdivosti kontrafaktuálov. Podľa Dummetta by bolo omylom predpokladať, že všetky dvojice kontrafaktuálov sú určite alebo pravdivé, alebo nepravdivé, ale my sme náchylní existenciu takých dvojíc pripustiť, pretože ochotne stotožňujeme pravdu istých bežných výrokov s pravdivosťou určitých asociovaných kondicionálov.

Ako príklad uvažujme situáciu, že o niekom, kto sa nikdy doteraz neučil žiadny cudzí jazyk, vyslovíme vetu A : „Michal je talent na jazyky“. Existujú tri rôzne možné odpovede na otázku „Musí byť A alebo pravdivé, alebo nepravdivé?“:

- (i) Nie je nevyhnutné alebo – alebo.
- (ii) Uvedená lingvistická schopnosť musí byť v korelácii s istou črtou štruktúry mozgu, či už ju poznáme, alebo nepoznáme.
- (iii) Uvedená lingvistická schopnosť nemusí mať nič do činenia so štruktúrou mozgu, ale aj tak ľudia takúto schopnosť majú alebo nemajú. Výrok A teda je alebo pravdivý, alebo nepravdivý.

Zástancovia všetkých troch stanovísk súhlasia s tým, že pravdivostná hodnota výroku A závisí od pravdivostnej hodnoty s ním spojeného konjunktívneho kondicionálu B : „Keby sa Michal začal učiť nejaký cudzí jazyk, išlo by mu to ľahko.“ A je pravdivé, ak je pravdivé B , nepravdivé je vtedy, ak je B nepravdivé. Takže otázka „Musí byť B pravdivé alebo nepravdivé?“ splyva s otázkou, či platí zákon bivalencie pre samotné A . Zástancovia (iii) sú viazaní domnienkou, že B je holo pravdivé, ak je pravdivé. Zástancovia (ii) považujú bivalenciu vzhľadom na A za platnú, ale keďže odmietajú myšlienku, že kontrafaktuality môžu byť holo pravdivé, je pre nich pravdivosť výroku A závislá od iného výroku, hovoriacom niečo o štruktúre mozgu. Zástancovia (i) sa zhodujú so zástancami (iii) vo viere, že nemusí existovať nič, čo by pomáhalo pri určení pravdivostnej hodnoty v prípade A , a so zástancami (ii) zdieľajú nechť pripustiť holi pravdu o kontrafaktuáloch, čím unikajú dileme odmietnutia zákona bivalencie.

Ak prijmeme Dummettovu definíciu, podľa ktorej možno charakterizovať realizmus vzhľadom na danú triedu výrokov ako predpoklad, že každý výrok z danej triedy je pravdivý alebo nepravdivý, potom stanoviská (ii) a (iii) treba považovať za rôzne verzie realizmu a (i) za odmietnutie takto chápaného realizmu, teda za *antirealizmus*. Prítom tvrdenie (ii) je tézou redukcionistickou. Redukcionizmus nevyžaduje splnenie prísnej požiadavky predpokladajúcej, že výroky istej triedy, povedzme M , sa musia dať previesť na výroky inej triedy, nazvime ju R , ale postačuje splnenie slabšej požiadavky, podľa ktorej je pravdivostná hodnota M -viet relativizovaná vzhľadom na R -výroky napríklad tak, že pre každý výrok A z M existuje systém S množín výrokov z R taký, že na to, aby bolo A pravdivé, je nevyhnutné a postačujúce aby nejaká množina zo systému

S bola pravdivá. Pri takomto pojme redukovateľnosti možno „holú pravdu“ charakterizovať nasledovne: Veta A je holo pravdivá, ak $a)$ A je pravdivá a $b)$ neexistuje žiadna trieda výrokov neobsahujúcich A alebo jej triviálne variácie, na ktoré by bola redukovateľná ľubovoľná trieda obsahujúca A .

Zatiaľ čo (ii) reprezentuje *redukcionistický realizmus*, (iii) je vyjadrením *naivného realizmu*. Naivný realizmus charakterizuje to, že pre danú triedu výrokov M' kombinuje realizmus uvažujúci M' s požiadavkou, že výroky z M' sú holo pravdivé, t. j. nejestvuje nijaká trieda výrokov, na ktorú by boli výroky z M' redukovateľné.

Podľa Dummetta existujú teda dva základné modely vysvetlenia toho, čo to znamená chápať pravdivostné podmienky. Prvý z nich, ktorý nevyvoláva problémy, predpokladá explicitné poznanie umožňujúce *určovať* podmienky nejakej s -pravdivosti. Ale tento model nebude fungovať v prípade, ak by sme chceli postaviť teóriu významu na pojme *pochopenia* pravdivostných podmienok. Druhý model počíta so schopnosťou *zistiť*, či je, alebo nie je nejaká veta pravdivá. Ale to tento model nenaplnia dostatočne, pretože existuje množstvo prípadov, v ktorých nedokážeme rozpoznať, či je nejaká veta pravdivá, alebo nepravdivá.

Dummett predpokladá, že k presvedčeniu o našej schopnosti zvládnuť problém efektívne nerozhodnuteľných viet, akými sú kontrafaktuály, kvantifikácie cez nekonečné alebo neprehľadné oblasti, referovanie na nedosiahnuteľné priestorovo-časové oblasti a pod., dospievame prostredníctvom niekedy nepriameho, inokedy explicitného odvolania sa na observačný model. Pokúšame sa presvedčiť samých seba, že naše rozumenie toho, čo to znamená pre nerozhodnuteľné vety byť pravdivým, pozostáva z nášho chápania toho, čo by malo byť schopnosťou použiť takéto vety pri priamej správe o pozorovaní. Samozrejme, že takúto správu nemôžeme podať, ale vieme, akú moc by mal „nadľudský“ pozorovateľ v takýchto prípadoch. Podľa toho mlčky predpokladáme, že naše porozumenie pravdivostných podmienok nerozhodnuteľných viet spočíva v poznaní tejto moci.

Tento smer uvažovania je spojený s iným regulatívnym princípom K: „Ak je výrok pravdivý, musí byť v princípe možné poznať jeho pravdivosť“. Princípy C a K sú úzko prepojené, lebo „aj ten najdôslednejší realista musí uznať, že by sme ťažko mohli pochopiť, čo znamená pravdivosť výroku, ak nemáme žiadnu koncepciu poznania jeho pravdivosti“ ([7], 100). Takto je realista zviazaný rozšíriť práve navrhnutým spôsobom observačný model, aby pokryl aj prípad nerozhodnuteľných viet. Toto použitie transcendentného pojmu pravdivosti nedáva však podľa Dummetta odpoveď na otázku, ako získavame schopnosť priadať našim vetám význam závislý od použitia, ktoré nedokážeme realizovať.

Dummett už predtým položil otázku, či je výber pojmu pravdy za centrálny pojem teórie významu správny, alebo či treba v tejto úlohe použiť iný pojem. Na základe uvedených úvah prichádza k odpovedi, že výber pravdy je zlým vý-

berom, a preto je potrebné nájsť nejaký iný základný pojem. Ale aký pojem to má byť?

Antirealistická alternatíva

Uvedené ťažkosti vyplývajú podľa antirealistov z realistickej interpretácie nášho jazyka, t. j. z predpokladu, že všetky výroky vyjadrené použitím týchto viet sú určite alebo pravdivé, alebo nepravdivé, nezávisle od toho, či sme schopní poznať, že je to tak. Predpoklad dvojhodnotovosti pokiaľ ide o rozhodnuteľné výroky, neprináša žiadne problémy, tie vznikajú až vtedy, keď princíp dvojhodnotovosti aplikujeme na nerozhodnuteľné výroky a tak zisťujeme, že „nedokážeme stotožniť schopnosť rozpoznania, kedy bol nejaký výrok stanovený za pravdivý alebo nepravdivý, s jeho pravdivosťnými podmienkami“. V istých prípadoch môže byť hovorcova vedomosť o pravdivosťných podmienkach viet reprezentovaná ako *explicitné* poznanie v tom zmysle, že hovorca dokáže stanoviť pravdivosťné podmienky týchto viet. V iných prípadoch však nedokážeme vysvetliť, čo tvorí hovorcovo *implicitné* poznanie pravdivosťných podmienok, lebo takéto poznanie nemožno vyčerpávajúco vysvetliť výrazmi aktuálneho použitia tejto vety.

Možným riešením je opustenie dvojhodnotovosti. Ak to neurobíme, tvrdí Dummett, sme povinní prijať chápanie pojmu pravdivosti presahujúce každé poznanie, ktoré dokážeme vyjadriť aktuálnym použitím jazyka. Ak opustíme dvojhodnotovosť vzhľadom na nejakú triedu viet, musíme upraviť pre ne takú sémantiku, ktorá nie je formulovaná pomocou termínov pravdivosťných podmienok. A, ako hovorí Dummett, je pravdepodobné, že nebudeme môcť naďalej uznávať za vhodnú klasickú logiku.

Podľa Dummetta je možný taký typ sémantiky, ktorej ústredným pojmom nie je objektívne determinovaná pravdivosť. Takýmto typom je podľa neho *intuicionistické* chápanie významu matematických výrokov. Základná myšlienka intuicionizmu spočíva v tom, že uchopenie matematických tvrdení pozostáva skôr z našej schopnosti rozoznať, či určitá matematická konštrukcia poskytuje, alebo neposkytuje dôkaz daného výroku, než z nášho poznania, čo znamená pre takýto výrok, že je pravdivým. Takto tvrdenie matematického výroku nie je interpretované ako požiadavka jeho pravdivosti, ale ako požiadavka existencie jeho dôkazu, resp. možnosti takýto dôkaz vymyslieť. Nejakému matematickému výrazu rozumieme vtedy, keď vieme, ako prispieva k určeniu dôkazu výroku, v ktorom sa nachádza. V tomto zmysle je zaručené, že pochopenie nejakého matematického výroku alebo výrazu je plne reprezentovateľné zručnosťou použitia matematického jazyka, pretože pochopenie je priamo spojené s použitím.

Ak prijmeme uvedený náhľad, nezaväzuje nás to prijať názor, že každý zrozumiteľný výrok musí byť efektívne rozhodnuteľný. Porozumenie výroku nespočíva v schopnosti nájsť dôkaz, ale v schopnosti rozoznať, že ide o dôkaz, ak ho máme k dispozícii. Podobne je to v prípade negácie nejakého výroku. Z toho

plynie, že zákon vylúčenia tretieho nie je pre matematické výroky všeobecne platný.

Ako poznamenáva Dummett, táto teória je často zovšeobecňovaná na nematematické prípady. Zovšeobecnením pojmu *dôkaz*, ktorý slúži v matematike na stanovenie pravdivosti výroku, je pojem *verifikácie*. Z hľadiska verifikácie rozumiť výroku znamená schopnosť rozoznať, čo určuje jeho pravdivosť. To neznamená, že musíme mať v každom prípade daný spôsob určenia pravdivostnej hodnoty výrokov. Výhoda tejto koncepcie je podľa Dummetta v tom, že podmienky verifikácie výroku na rozdiel od podmienok pravdivosti pri zachovaní dvojhodnotovosti musia byť pokryté našou schopnosťou efektívne určiť, kedy sa verifikácia dosiahne. Pri určovaní toho, v čom spočíva implicitné poznanie takýchto podmienok, neexistujú teda žiadne ťažkosti.

Akceptácia verifikacionistickej alternatívy má veľa dôsledkov. Takáto teória sa musí vyrovnáť napríklad s takou charakteristikou jazyka, akú navrhuje Quine ([15], 497). Quine preferuje verifikacionistický prístup k jazyku poznačený pozitivistickou predstavou, podľa ktorej je verifikácia vety reprezentovaná postupnosťou zmyslových skúseností. Toto chápanie aplikuje iba na vety, ktoré sú na okraji „tkaniva“ jazyka, kde v zmysle Quinovej metafory jazyk naráža na svet. Na rozdiel od toho v prípade verifikácie viet „tkaniva“ sú prítomné aj odvodzovacie procedúry. Matematické teorémy tvoria hraničný prípad zahrnujúci iba ododenie. Tu má verifikácia neperiférnych viet príchutť koherencie, pretože takéto relevantné procedúry obsahujú poznávanie ich vzájomných vzťahov. Ďalším problémom je to, že táto teória je zovšeobecnením jazyka intuicionisticky chápanej matematiky, preto sa tu prejavujú rozdiely medzi matematikou a prirodzeným jazykom.

Prevzatím verifikacionistického prístupu Dummett nevyraduje z hry pojem pravdy. Naopak, pravda je stále pre Dummetta dôležitá, pretože sa vyžaduje také chápanie deduktívnej inferencie, ktoré sa považuje za platné práve v prípade, keď zachováva pravdivosť. Pri každej teórii významu závislosť významu viet od ich štruktúry manifestuje práve to, čo považujeme za najpriamejší spôsob stanovenia ich pravdivosti. Pojem pravdivosti výrokov však pripúšťa možnosť existencie konkluzívnych, ale nepriamych procedúr potvrdenia výrokov. Takýto pojem nemožno zrejme stotožniť s verifikáciou. Dummett pripúšťa, že je ťažké charakterizovať, ako by mal byť definovaný pojem pravdy v jazyku verifikacionistickej teórie významu. Jedinou jasnou vecou je to, že tento pojem musí byť zadaný v rámci našej schopnosti rozpoznať pravdivosť jednotlivých výrokov, a nie v jazyku podmienok, ktoré presahujú ľudské schopnosti. To znamená, že nech už prijmeme akokoľvek formulovaný verifikacionistický pojem pravdy, každý bude obsahovať neplatnosť bivalencie pre mnohé také vety, ktoré možno realisticky normálne interpretovať.

Námietky proti antirealizmu

Niektorí kritici antirealizmu, napr. Strawson, postrádajú jasnejšiu formuláciu antirealistickej pozície. Podľa neho musíme prinajmenšom vedieť, čo treba rozumieť pod oblasťou „rozpoznateľných situácií“, čo rozumieť pod konkluzívnou verifikáciou, ktoré schopnosti v skutočnosti alebo v princípe umožňujú uvažované rozpoznávanie, aká dôležitosť, ak vôbec nejaká, sa pripisuje disjunkcii v skutočnosti alebo v princípe a čo to znamená „v princípe“ ([17]).

Hodno poznamenať, že prívrženci antirealistického prístupu, akými sú Dummett a Wright, si ako prví uvedomili, že táto navrhovaná alternatíva nie je zatiaľ ničím viac ako *navrhovanou* alternatívou. Ako hovorí Dummett: „Viac vieme o tom, ako vyzerá teória zadaná v termínoch pravdivostných podmienok, ako o všeobecnej forme nejakej rivalizujúcej teórie významu... Nie som si istý, či význam nemožno vyjadriť prostredníctvom pravdivostných podmienok. Napriek tomu ťažkosť, ktorým musí čeliť teória významu založená na pojme pravdy, sú principiálne. Hoci vieme, ako má táto teória vyzeráť, nevieme, či bude aj fungovať. Uvedená diskusia dáva tušiť negatívnu odpoveď. Alternatívne teórie, v ktorých ústredným pojmom nie je pojem pravdy, nemajú dostatočne prepracovanú analýzu.“ Napriek tomu Dummett tvrdí, že „nehľadiac na naše mimoriadne slabé zvládnutie tejto problematiky doterajšie úvahy by nás mali viesť k záveru, že verifikacionistická teória významu je lepšia ako dôsledná realistická teória“ ([7], 137).

Očividnou námietkou proti antirealistickému návrhu je jeho korigujúci charakter. Ak sa vzdáme princípu nevyhnutnosti, vzniká nutnosť sformulovať sémantickú teóriu pre danú triedu viet v jazyku, ktorý neobsahuje pravdivostné podmienky, a preto je pravdepodobné, že klasická logika nemôže byť pre tieto vety určujúca. Obvyklá prax akceptuje klasické formy inferencie, takže teória, ktorá vyžaduje alternatívnu logiku, nebude vzhľadom na našu jazykovú prax iba opisná, ale bude vyžadovať aj revíziu tejto praxe. To vyzerá ako slabina antirealistickej alternatívy, lebo je jasné, že ak máme súperiace, ale rovnako schopné teórie, preferujeme tú z nich, ktorá zdôvodňuje prijatú prax, a teda nie je v žiadnom zmysle revizionistická. Akokoľvek, nemáme dôvod, hovorí Dummett, vopred predpokladať, že náš jazyk je úplne v poriadku. Skutočne, Frege tvrdí, že mnohé črty prirodzeného jazyka, napríklad vágnosť a existencia singularných výrazov bez referencie, nám bráni zostaviť koherentnú sémantiku pre takýto jazyk. Tarski tvrdí podobne, že v dôsledku sémantickej uzavretosti je prirodzený jazyk nekonzistentný, o čom svedčí výskyt paradoxov. Či už Frege a Tarski majú alebo nemajú pravdu, ich obavu o prirodzený jazyk nemôžno apriórne odmietnuť. Zostáva možnosť, že takýto jazyk nielenže môže vyžadovať prispôbenie, ale že aj stabilne uznávané princípy inferencie budú podrobené prehodnoteniu. Tieto možnosti sú implicitne zahrnuté v myšlienke, že jazyk by mal byť prístupný systematickému opisu pomocou teórie významu, ktorý vedie k určeniu každého vetného použitia, chápaného ako funkcia vnútor-

nej štruktúry vety. Podľa Dummetta niet záruky, že súbor jazykových úzusov, ktorý narastá postupnou historickou evolúciou, bude vyhovovať každej systematickej teórii.

Davidsonov druh pravdivostnej sémantiky je tiež v istom zmysle, hoci iným spôsobom, revizionistický, aj keď nie je jasné, či niektoré z „usporiadaní“, ktoré podľa Davidsona prirodzený jazyk môže potrebovať, sú príliš odlišné od úprav uvažovaných Dummettom. Ostrejšie námietky proti Dummettovým návrhom formuluje McGinn [11], ktorý sa sústreďuje na Dummettovo priznanie, že „globálny“ antirealizmus môže byť neuskutočniteľný. Podľa Dummetta máme rad dôvodov pochybovať, či je globálny antirealizmus koherentný. Jedným typom antirealizmu je napríklad behaviorizmus, konkrétne odmietnutie realizmu pri uvažovaní o mentálnych stavoch a procesoch, iným druhom je fenomenalizmus, menovite odmietnutie realizmu pri uvažovaní o fyzikálnych objektoch a procesoch. Bezprostredne nám napadá, že treba uvažovať, či je možné konzistentne zastávať antirealistické stanovisko v oboch prípadoch ([7]). Podľa McGinnovej argumentácie sú tie druhy antirealizmu, o ktorých sa zmieňuje Dummett, teda behaviorizmus a fenomenalizmus, vzájomne nekonzistentné. Byť antirealistom v jednom a realitom v druhom prípade je rovnako protirečivé. Jedinou možnosťou je byť realitom v oboch prípadoch.

Nazvime výroky o materiálnych udalostiach „M-výroky“ a výroky o mentálnych udalostiach „P-výroky“. (Toto použitie sa odvoláva na Strawsonovu terminológiu v *Individuals*, kde hovorí o „materiálnych predikátoch“ a o „osobných predikátoch“). Podľa McGinna, antirealistický postoj k M-výrokom možno charakterizovať ako fenomenalizmus a antirealizmus v prípade P-výrokov ako behaviorizmus. Takto sú M-výroky a P-výroky predmetmi redukčných téz.

Centrálnou myšlienkou McGinnovej argumentácie je jeho identifikácia antirealizmu s istým druhom redukcionizmu. To je podľa Dummetta nedorozumenie. Byť antirealistom nemusí byť spojené so žiadnym druhom redukcionizmu. Hoci námietky voči realizmu nadobúdajú často formu redukcionizmu, bolo by nekorektné „považovať“ odmietnutie či akceptovanie tejto tézy (t. j. redukcionizmu) za kritérium prijatia alebo odmietnutia realistickej interpretácie“ danej triedy výrokov ([5]). To, že sa redukcionizmus považuje za skúšobný kameň v uvedenom zmysle, je často dôsledkom iného javu. Konkrétne ide o zistenie, že nemusia existovať nijaké výroky redukčnej triedy, ktoré by určovali, že nejaký výrok danej triedy je pravdivý alebo nepravdivý, a tým by zaručovali platnosť princípu dvojhodnotovosti pre túto triedu. Odmietnutie realizmu je motivované práve uvedením si tohto faktu.

Ani akceptovanie redukčnej tézy nevedie však nevyhnutne k odmietnutiu realizmu. Nie je totiž nutné akceptovať popretie princípu dvojhodnotovosti pre danú triedu jednoducho preto, že z redukčnej tézy samotnej nevyplýva neplatnosť princípu dvojhodnotovosti pre túto triedu. Napríklad každý, kto pripúšťa, že ak nejaký výrok opisujúci čísi mentálny stav je pravdivý, tak je to dôsledok neurofyziológického stavu tejto osoby, podporí pravdepodobne realistickú kon-

štruktúru výroku opisujúceho mentálny stav spomínaným kritériom realizmu – totiž že dvojhodnotovosť platí pre takéto výroky. A naopak, odmietnutie realizmu nevyžaduje prednostnú väzbu na redukcionizmus, pretože sa môže stať, že pre danú triedu výrokov dvojhodnotovosť neplatí a táto trieda je neredukovateľná.

Podľa Dummetta sú možné nasledovné štyri kombinácie:

1. Možno prijať realistický náhľad na triedu výrokov, a napriek tomu ju možno považovať za predmet redukovateľnosti – *sofistikovaný realizmus*.
2. Trieda sa môže konštruovať realisticky, ale odmieta sa jej redukovateľnosť – *naivný realizmus*.
3. Možno odmietnuť realizmus triedy výrokov kvôli redukcionistickej téze – *redukcionistický antirealizmus*.
4. Možno odvrhnúť realizmus vzhľadom na uvažovanú triedu, pretože sa považuje za neredukovateľnú – *priamy antirealizmus* ([5]).

So samotným výrazom „redukcionizmus“ treba narábať opatrne, pretože obvykle neznamená iba tvrdenie, že pravdivostná hodnota výrokov danej triedy závisí od pravdivostných hodnôt výrokov redukčnej triedy, ale aj aspoň principiálnu možnosť, že pôvodná trieda je preložiteľná do druhej bezo zvyšku. Teraz môžeme prijať istý druh redukčnej tézy, pričom nemusíme byť redukcionistami v silnom zmysle tohto slova.

Z doterajších úvah je zjavné, že Dummett často charakterizuje realizmus vzhľadom na danú triedu výrokov ako tvrdenie, že pre danú triedu platí princíp dvojhodnotovosti. Súčasne uvádza, že realizmus je tvrdenie, podľa ktorého výroky z danej triedy sú určite alebo pravdivé, alebo nepravdivé, nezávisle od našej schopnosti rozpoznať ich pravdivostnú hodnotu. Dummett považuje tieto dve tvrdenia za rovnocenné. Zrejme každý, kto je viazaný na dvojhodnotovosť, je ipso facto viazaný názorom, že pravdivostné podmienky nejakej vety sú kognitívno-transcendentné (recognition-transcendent). No ako ukázal McDowell ([6]), naopak to neplatí, aspoň nie automaticky. Nazvime podľa Wrighta toho, kto uznáva princíp dvojhodnotovosti, „klasickým realistom“ a toho, kto tvrdí, že pravdivostná hodnota môže byť kognitívno-transcendentná „prostým realistom“ ([20]).

Podľa McDowella prostý realista nie je, aspoň nie očividne, viazaný na klasický realizmus, aj keď pozícia klasického realistu zaväzuje k prostému realizmu. Podľa McDowella upozornenie, že prostý a klasický realizmus možno takto oddeliť, pripúšťa možnosť uznania antirealistickej rezervovanosti k dvojhodnotovosti pri zachovaní funkčnosti realistickej koncepcie významu, v ktorej hrá významu úlohu kognitívno-transcendentná pravdivosť.

Pre antirealistické stanovisko to však nie je problémom, lebo napriek zdanlivej nezávislosti prostého realizmu od realizmu klasického je nadmieru ťažké

rozpoznať, čo by mal prostý realista z klasického realizmu odmietnuť, lebo tento je viac ako konzistentný s jeho pozíciou. V každom prípade to, čo antirealista najviac odmieta z klasického realizmu, tvorí práve jadro prostého realizmu. Preto jeho hlavným terčom zostáva prostý realizmus. Dummettov útok ide hlavne týmto smerom.

Ako ukazuje Grayling ([8], 253), problém, na ktorom sa zvyrazňuje konflikt medzi realistickým a antirealistickým prístupom k významu a ktorý prináša zjemnenie do nášho chápania oboch pozícií, je problém výrokov o minulosti. Je zrejmé, že realista bude považovať takéto výroky za určite pravdivé alebo nepravdivé bez ohľadu na to, či môžeme alebo nemôžeme o ich pravdivosti, resp. nepravdivosti vedieť, zatiaľ čo antirealista to odmieta.

Z našich úvah vyplýva, že Dummettove argumenty spočívajú vo výzve určenej realitom, aby vysvetlili nasledujúce dve veci: a) ako sa môže užívateľ jazyka naučiť ovládať tento jazyk, ak táto činnosť zahŕňa v sebe formovanie chápania toho, čo to znamená pre kognitívnu transcendentnosť dosiahnuť stav vecí; b) čo treba považovať za prejav hovorcovho implicitného poznania jeho jazyka, ak tento jazyk obsahuje koncepcie toho, čo presahuje kapacitu jeho poznania.

Nazvime problém a) problémom prínosu (acquisition) a problém b) problémom odhalenia (manifestation). Pritom druhý problém je podstatnejší. Ak by antirealistická výzva pozostávala iba z argumentu prínosu, potom, ak by realista ukázal, že chápanie výrokov je skutočne lepšie formulované realisticky, mali by sme do činenia so záhadou, ako dosiahnuť toto pochopenie. Napriek tomu problém odhalenia priamo ohrozuje realistu pri jeho pokuse navrhnuť prístup k ovládaniu a využitiu jazyka.

Antirealistická argumentácia týkajúca sa minulosti je nasledovná ([6], 362 – 363): Používať výroky o minulom čase sa učíme tak, že sa učíme rozpoznávať, čo treba pokladať za oprávnenosť tvrdení takýchto výrokov. Napríklad si spomenieme, že sme boli svedkami istej udalosti a náš predchádzajúci cvik v používaní minulého času zahŕňa v sebe učenie o tom, ako vyjadrujú výroky o minulosti takéto spomienky. Pre antirealistu nemôže existovať nijaký skok od toho, čo je obsiahnuté v našom chápaní takýchto výrokov, k predstave toho, čo znamená pre takéto výroky mať určenú pravdivostnú hodnotu nezávisle od čohokoľvek, čo môže teraz alebo neskôr zdôvodniť ich tvrdenia. Preto jediný pojem pravdivosti pre výroky o minulosti, ktorý môžeme získať, keď sa učíme, ako ich používať, je pojem, ktorý sa zhoduje s pojmom podmienok pre potvrdenie takýchto výrokov ([6], 362).

Toto tvrdenie, ktoré Dummett pripisuje realitom, je „truth-value link realism“, ktorý predpokladá, že výrok o minulosti tvrdený v súčasnosti je pravdivý vtedy a len vtedy, ak nejaký vhodný výrok o prítomnosti tvrdený v tomto minulom čase je pravdivý. Realista tvrdí, že práve naše chápanie tejto truth-value link nám umožňuje pochopiť výroky o minulosti. Antirealista, ako pripúšťa Dummett, súhlasí s tým, že pojem truth-value link je „základnou črtou nášho

chápania časových výrokov“; takže odmietnuť ich alebo namietať, že obsahujú nekorektnosť, by viedlo k tvrdeniu, že naše používanie časových výrokov je vo všeobecnosti nekorektné. Antirealista však odoláva pokušeniu odvodit' z tejto truth-value link záver, že výroky o minulosti tvrdené v súčasnosti sú pravdivé v dôsledku nejakého minulého faktu, ak sa pod „minulým faktom“ rozumie niečo iné ako to, na základe čoho môžeme uznať tento výrok za pravdivý“ ([6], 373).

Kritické body diskusie možno reprezentovať vo výrazoch istých modelov. „Realisti by radi“, hovorí Dummett „postavili myslenie mimo všetkých časových procesov a opísali svet z hľadiska, ktoré neobsahuje žiadnu časovú pozíciu. Z pohľadu tohto nečasového privilégia chce realista uvidieť všetky časové polohy „jediným pohľadom“, považujúc pritom rôzne časové momenty za časovo usporiadané s privilegovaným bodom časovej deskripcie, ktorá nemá k nim nijaký vzťah. V rozpore s tým antirealista „prístupuje ku skutočnosti vážnejšie, tvrdiac, že sme do času ponorení, a teda nedokážeme vytvoriť nijaký opis sveta, aký by sa javil niekomu, kto je mimo času“ ([6], 369). Existujú pokusy, ale zavádzajúce, charakterizovať zodpovedajúci postoj nasledovne: Antirealista tvrdí, že minulosť „existuje iba v náčrtoch, postavených na súčasnosti“, zatiaľ čo pre realistu „minulosť existuje ako minulosť rovnako, ako keď bola prítomnosťou“, čo znamená z jeho pohľadu, opisovať veci, „aké sú skutočne samy osebe“. Podľa Dummetta je uvažovanie antirealistu spoľahlivé vzhľadom na to, že sme „časové tvory“.

Prírodzenou odpoveďou realistu je zrejme obhajoba postavená na pojme truth-value links, vystupujúcom u realistov spolu s charakteristickou akceptáciou poznávacej transcendentnosti pravdivostných podmienok výrokov. Napriek tomu najostrejšia odpoveď Dummettovi, prichádzajúca od McDowella ([12]), má iný charakter. McDowell odmieta rozumnosť hovorenia o truth-value links a odmieta aj antirealizmus. Namiesto toho navrhuje strednú cestu, ktorú nazýva Wright „M-realizmom“. Podľa tohto náhľadu realista odvolávajúci sa pri stretnutí s antirealistickou výzvou na truth-value links je viazaný na pojem pravdivostných podmienok ako na čosi nedosiahnuteľné. Takýto realista sa pokúša rešpektovať antirealistický náhľad, že hovorca by sa mal učiť používať rôzne druhy výrokov za vhodných okolností, dosiahnuteľných pri výcviku.

Ak by jedinými názormi na uvažovanú problematiku boli link-realizmus a antirealizmus, z McDowellovej kritiky by lepšie vyšiel antirealizmus. Ale McDowell zastáva taký druh realizmu, tzv. „stredný realizmus (M-realizmus)“, ktorý sa vyrovnáva s antirealistickou výzvou bez odvolávania sa na pojem truth-value links.

LITERATÚRA

- [1] DUMMETT, M. (1963): Realism. In: [6], 145 – 165.
- [2] DUMMETT, M. (1969): The Reality of the Past. In: [6], 358 – 374.
- [3] DUMMETT, M. (1970): Wang's Paradox. In: [6], 248 – 268.
- [4] DUMMETT, M. (1973): The Philosophical Basis of Intuicionistic Logic. In: [6], 115 – 147.
- [5] DUMMETT, M. (1979): Common Sense and Metaphysics. In: *Perception and Identity*. Macmillan, London 1979, 1 – 40.
- [6] DUMMETT, M. (1978): *Truth and Other Enigmas*. Harward UP, Cambridge.
- [7] DUMMETT, M. (1978): What is a Theory of Meaning I. In: Guttenplan, S. (ed.): *Mind and Language*, 97 – 138.
- [8] GRAYLING, A. C. (1982): *An Introduction to Philosophical Logic*. Sussex, The Harvester Press.
- [9] GROBLER, A. (1990): Antyrealism Dummetta z perspektywy problemów rozwoju wiedzy. *Studia filozoficzne*, č. 2 – 3, 47 – 62.
- [10] KIRKHAM, R. L. (2001): *Theories of Truth. A Critical Introduction*. MIT Press Cambridge, Massachusetts.
- [11] MCGINN, C. (1979): An *A Priori* Argument for Realism. *Journal of Philosophical Logic* 74, 113 – 133.
- [12] MCDOWELL, M. (1976): Truth Condition, Bivalence and Verificationism. In: Evans, G. – McDowell, M. (eds.): *Truth and Meaning*, Oxford UP, 42 – 66.
- [13] MCDOWELL, M. (1976): On The Reality of The Past. In: Evans, G. – McDowell, M. (eds.): *Truth and Meaning*, Oxford UP, 127 – 144.
- [14] PRAWITZ, D. (1987): Dummett on Theory of Meaning and Its Impact on Logic. In: [19], 117 – 165.
- [15] QUINE, W. V. (1992): Dve dogmy empirizmu. *Filozofia* 47, č. 8, 485 – 499.
- [16] RASMUSSEN, S. A. – RAVNKILDE, J. (1982): Realism and Logic. *Synthese* 52, 379 – 437.
- [17] STRAWSON, P. F. (1976): Scruton and Wright on Antirealism. *Proceedings of the Aristotelian Society* 77, 15 – 22.
- [18] SZOMOLÁNYI, J. (1971): Intuicionizmus a konstruktivizmus v základoch matematiky. *Filozofia* 1971, č. 2, 157 – 164.
- [19] TAYLOR, B. (ed.) (1987): *Michel Dummett. Contribution to Philosophy*. Nijhof.
- [20] WRIGHT, C. (1978): Strawson on Antirealism. *Synthese* 40, 283 – 299.
- [21] WRIGHT, C. (1986): Antirealism. Timeless Truth and Nineteen Eighty-Four. In: Wright, C. (ed.): *Realism, Meaning, and Truth*. Blackwell 1986, 176 – 203.
- [22] WRIGHT, von G. H. (1986): Truth, Negation and Contradiction. *Synthese* 66, 3 – 14.